

תוכנו של שטר הצוואה

שטר הצוואה של מהרי"ץ המתפרסם לקמן הוא העתקת הנוסח המלא של הצוואה המקורית שכתב מהרי"ץ ביום ג', ט' בתשרי, ערב יום כיפור תקנ"ז (11.10.1796). הוא אישר צוואה זו בתוספת עדכונים שניסח; אלה נכתבו בהוראתו על ידי בנו יוסף בפני בניו אברהם ויהודה ובפני בית הדין, שלושה ימים לפני פטירתו, ביום ד', כ"ה בניסן תקס"ה (24.4.1805). ההעתיקה שלפנינו נעשתה בבית דין צנעא כחמש שנים וחצי לאחר פטירתו, ביום ד', כ"ד במרחשון תקע"א (21.11.1810). על ההעתיקה הוזהה למקור חתמו שלושת חברי בית דין צנעא. כאמור, בשטר הצוואה שני נושאים עיקריים: ענייני בית הכנסת של המשפחה בהנהגתו ועניינים משפחתיים. לקמן אדון בנושאים אלו, תחילה מהפן הכללי של אורח החיים בתימן ובהמשך על פי הפרטים העולים משטר הצוואה.

בית הכנסת בית צאלח בתקופת מהרי"ץ, וצוואתו בענייני בית הכנסת

בתי הכנסת בצנעא הם מסוף המאה הי"ז, ונבנו לאחר שוב הגולים מהגירוש למְּוֹע. בשנים תל"ט-ת"ם (1679-1680) נדרשו יהודי תימן לעזוב את בתיהם ולגלות למוזע שבשפלת התְּהַאֲמָה. הגירוש נמשך כשנה עד שנתיים, לאחר מכן הותר ליהודים לחזור למקומם.¹⁷ גם יהודי צנעא גלו מעירם. לאחר שחזרו הותר להם לגור בשכונה המרוחקת כשלושה ק"מ משכונתם הראשונה, שהיתה בתוך העיר. השכונה החדשה נקראה קָאע בִּיר אֶלְעֻב.¹⁸

לאחר שוב הגולים לצנעא, בשנת תמ"א (1681), נבנו בתי הכנסת על ידי המשפחות שידן השיגה, כמבנה נפרד סמוך לבית המשפחה או כחלק ממנו; הם היו בבעלות פרטית, ונקראו על שם המשפחה המייסדת. במרוצת הדורות היו בתי כנסת שעברו לבעלות ציבורית וה"שררות" נשארו בידי צאצאי המשפחה המייסדת, ויש שעברו לבעלות ציבורית לכל דבר אולם שם בית הכנסת שהיה לו זיקה למייסדים נשמר.¹⁹ בראש בית הכנסת עמד ה"מרי", שניהל גם את סדרי התפילה. ה"שררות" הנוספות בבית הכנסת היו חונות, לימוד תורה, גלילה, פתיחת ההיכל, הוצאת ספרי תורה, גזירות ושמשות. לעתים התרכזו כמה מתפקידי בית הכנסת בידי אדם אחד. שררות אלו עברו בירושה ונשמרו בידי צאצאי המשפחה המייסדת אם היו ראויים לתפקיד, אולם לעתים זכו בהן גם מתפללי בית הכנסת שלא היו קשורים למשפחה המייסדת. נושאי השררות לא קיבלו שכר על תפקידם, והוא נעשה לשם שמים.²⁰ ההכנסות הכספיות של בית הכנסת, שבאו בעיקר מנדרים ונדבות של המתפללים, שימשו לאחזקה

17 על מאורע זה ראו: אהרוני, עמ' 121-135; גימאני, תמורות, עמ' 145-158; רצהבי, גלות מוזע, עמ' שלו-שצה; רצהבי, גירוש מוזע, עמ' 197-215.

18 קרח, עמ' יב.

19 נחשון, בתי כנסת, עמ' 60-72.

20 שם, עמ' 18-35. בעניין תפקיד החזן בבית הכנסת כתב הרב עמרם קרח כי "לא נהגו בכל גלילות תימן עד היום ליתן לחזן שכר קצוב ולא נדבה, כי בכל בית כנסת נמצאים מלומדים ורגילים לירד לפני התיבה להתפלל, ומכינים עצמם לעזור לחזן בימים הנוראים ובכל עת שיצטרך לעזרתם" (קרח, עמ' קח).

השוטפת של בית הכנסת ולרכישת ציוד וספרים לתועלת המתפללים.²¹ בתי הכנסת, אף שהיו פרטיים, היו המרכז של החיים הציבוריים של חברי הקהילה.

אשר לבית הכנסת של משפחת מהרי"ץ, "כניס בית צאלח", אין ידיעות ברורות על זמן ייסודו בשכונה החדשה בצנעא. מהשטרות שנותרו אנו למדים, שבביתו שבשכונה החדשה בצנעא בנה סעיד בן יוסף צאלח בית כנסת, ובשנת תס"ח (1708) הרחיבו. בשטר מוזכר גם פועלו של הרב צאלח – סבו של מהרי"ץ – ברכישת ציוד לבנייה ושכירת בנאים לסיוע בבניית בית הכנסת.²² מאוחר יותר, בשנת תקכ"ב (1762), גזר האמאם אלמהדי עכאס אבן אלמנצור חסין להחריב את בתי הכנסת שבשכונת היהודים קאע ביר אלעזב שבצנעא, והיהודים אולצו להתפלל בבתיים. כעבור שלושים שנה ביטל הבן, האמאם אלמנצור עלי, את גזרת אביו, ונתן לכל החפץ בכך את האישור לבנות את בתי הכנסת.²³ מהרי"ץ פעל לבנות את בית הכנסת המשפחתי שבנה סעיד הנזכר לעיל. בית כנסת זה, הידוע עד סוף גלות תימן בשם "כניס בית צאלח", היה ניכר בתפארתו, שעליה עמל מהרי"ץ.²⁴

הרב עמרם קרח כתב, שהבעלים של בית הכנסת הידוע בשם "כניס בית צאלח" מכרו אותו לפני החורבן של שנת תקכ"ב (1762) לשר שלום עראקי (אלאוסטא).²⁵ השר שלום נפטר בשנות השמונים של המאה הי"ח,²⁶ בזמן שהגורה על בתי הכנסיות עדיין היתה בתוקפה, ובית הכנסת התחלק בין יורשיו. לאחר שניתן האישור מאת האמאם אלמנצור לבנות את

21 נחשון, בתי כנסת, עמ' 48-51. במאה הי"ח הקציב השר שלום עראקי דמי שכירות של ארבע חנויות שבבעלותו להחזקת בית הכנסת הגדול שבנה בצנעא, "כניס אלאסטא"; על פועלו ראו גימאני, שלום עראקי, עמ' 136-137, 140-141. בעניין הכנסות בית הכנסת כתב הרב עמרם קרח את הדברים הבאים: "בזמן שתהיה רוחה בהכנסות בהכ"נ [=בית הכנסת] יותר על ההוצאות, בתחילה קונים בנותר סדור תפלה בכת"י [=בכתב יד] כמנהג אותה בית הכנסת, שיהיה מוכן לכל ש"ץ היורד לפני התיבה, ות"א [=ותרגום אונקלוס] על פרשיות התורה, ושני כרכים הפטריות כל השנה אחד מקרא ואחד ת"י [=תרגום יונתן] שיהיו מוזמנים לקורא ההפטר והמתרגם בציבור. וקונים ספרי לימוד חומשים, משניות, עין יעקב, רמב"ם, ש"ע [=שולחן ערוך], ספרי מוסר, זוהר ותקונים וכו', וכותבים בכל ספר שהוא הקדש על שם אותה בהכ"נ, ושקנו אותה מנדרי הצבור המתפללים בה ויד כל הקהל שוה ללמוד בו אלא שהקדימה לחון" (קרח, עמ' קח).

22 ראו רצהבי, מהרי"ץ וביתו, עמ' 258-259. גם שטרות המצויים ברשותי מלמדים על העובדות הנזכרות (על מקור השטרות ראו לקמן, הערה 41).

23 ראו: קרח, עמ' יח-יט, כב; קאפת, בתי כנסת בתימן, עמ' 953. הסיבות לגורה על בתי הכנסת אינן ברורות – ראו נחשון, בתי כנסת, עמ' 54-59. על אירוע זה ידיעות ממהרי"ץ ארבע קינות – שלוש קינות נרפסו בספרו של קרח, עמ' קג-קנב, והקינה הרביעית נדפסה על ידי הרב פי קורח, עמ' סו-סז.

24 על בית הכנסת צאלח במחצית הראשונה של המאה העשרים כתב ר' מחפץ גרופי את התיאור הבא: "בית כנסת זו היתה גדולה ועמוקה, במדרגות יורדים לה. קדושה יש בה נורא. הקהל היו כולם אנשי שם, יראי אלהים. הרבה תיח היו עוסקים בתורה וקובעים עתים ללמוד, בכללם היה הרב הישיש מ"ו יחיא בדיחי והרב שלום קלואן תנצב"ה. מנהיגה ומורה שלה הוא הרב הסופר המפורסם כמוהר"ר סאלם צאלח ות"ל. הוא זכה ליכנס לארץ בחיים חיותו, שם נבש"מ תנצב"ה. הרב הנזכר היה איש חייל, רחב לבב וארך אפים, עניו גם שפל ברכ. היה משתדל בכבוד בהכ"נ הנז. והיה קולו נעים, בפרט בליל כפור מה טוב ומה נעים כשיקום לומר זה הפיוט 'לך אלי תשוקתי'. שנאה וקנאה לא תקצא בה" – ראו א גימאני, "מגיד צדק – על בתי כנסת שבצנעא" (עומד להתפרסם).

25 על השר ר' שלום עראקי ופועלו ראו גימאני, שלום עראקי, עמ' 134-144.

26 לפי דברי הרב פי קרח הוא נפטר בשנת תק"ם (1780) – ראו קרח, עמ' יט, קעג. ברשות הרב יוסף כהן עראקי מבני ברק מצוי שטר הצוואה האישי של השר שלום עראקי בחתימת ידו ובכתיבת ידו של מהרי"ץ.

בית הכנסת, קנה אותו מהרי"ץ מידי היורשים ובנאו ברוב פאר.²⁷ עיון במסמכי בית הכנסת מלמד, שעדותו של הרב קרח מהימנה. מתעודות בית הכנסת המצויות ברשותי אנו למדים ש"כניס בית צאלח" נמכר מאת סעיד בן יוסף צאלח לשר שלום עראקי ב"ג בכסלו תקי"ז (1756), וארבעים שנה מאוחר יותר, בשנת תקנ"ה (1795), רכש מהרי"ץ את הקרקע חזרה מיורשי השר שלום עראקי.²⁸ בראשית שנת תקנ"ז (1796) כבר עמד בית הכנסת על תילו; כך אנו למדים מדברי מהרי"ץ בשטר הצוואה שנכתב בתאריך הנזכר. מן הצוואה עולה, שמהרי"ץ פעל נמרצות לרכוש ספרי קודש לבית הכנסת – במקום אכן היתה ספרייה עשירה לפי רישום קטלוגי של הספרים.²⁹

בתחילת הצוואה הדגיש מהרי"ץ את הרקע ההיסטורי של בית הכנסת המשפחתי. מדבריו אנו למדים שהוא נבנה זמן קצר לאחר שוב היהודים מהגירוש למוזע, ועוד אנו למדים שמהרי"ץ פעל לשיקומו. מהרי"ץ הסדיר את ענייני השררות שבו ליוצאי חלציו ומדבריו על עניין השררה בבית הכנסת יש ללמוד על ענוותנותו:

"תחלת דברי על ענין בית הכנסת אשר כוננו ידי להחזירה למעונה למען שם ה' בית זבול לשכינת עוזינו ומנוח לנפשות רבותינו הקדמונים אשר הורגלו להתפלל שם דור אחר דור מיום גלות קהל ה' ממדינת צנעא. ועכשו שזכיתי אני ואתם והקהלה הקדושה לראותה נוח שאנן, צריך שתדעו כי יישובה תלוי בנמיכת רוחכם לפני קהל ה'. תעשו עצמכם כאסקופה הנדרסת ותחשבו הקהלה לאדונים לכם ואתם לעבדים להם. ואפי' אלו קטן שבצבור לפי מחשבתכם, דעו שהוא כאדון לכם. וכלל כל דבר, שהרשות בכל צרכי וענייני בית הכנסת מוצאה ומובאה, הכל על פיהם יחנה וישכון כי שכינת אל על ראשם והסכמתם הסכמת שכינה, ובוה יהיה שלום רב פרוס על הכל.

בהמשך דבריו ביקש מהרי"ץ לטפל בספרי התורה ובספרי הלימוד השייכים לבית הכנסת, ולתקן את הדרוש תיקון בספרים אלו. עוד ציין בקצרה שיש לתקן את מבנה בית הכנסת. כן הוסיף תוכחת מוסר מעודנת לאחיו הרב סלימאן (בעברית שלמה), ששימש שליח ציבור. בצוואה שנכתבה בראשית שנת תקנ"ז (1796) לא ניתנה הבכורה לאיש מן הבנים. הדמות הבולטת בהנהגת בית הכנסת היא אחיו של מהרי"ץ, ר' שלמה, שאותו מינה לעמוד "לשרת ולו משפט הבכורה". נראה שהכוונה לתפקיד החזן המסייע בחלוקת התפילות ופותח את ספר התורה במקום שעומדים לקרוא בתורה.³⁰ מאוחר יותר, בעדכון הצוואה, שנעשה

והוא נושא את התאריך כ"ד בכסלו בצ"ג לשטרות [תקמ"ב, 11.12.1781], ולפי זה יש לאחר את זמן פטירתו ביחס לסכרת הרב קרח. על שטר הצוואה הציבורי של עראקי ראו לעיל, הערה 3.

27 קרח, עמ' כב-כג.

28 החלק האחרון משטח בית הכנסת, שגודלו שמינית משטח בית הכנסת ונראה שלא הפריע לבנייה, נרכש על ידי מהרי"ץ בשנת תקס"ב (1802). תעודות הרכישה של בית הכנסת על ידי מהרי"ץ הועתקו אצל גמליאל, עמ' 188-214 (על מקור התעודות שברשותי ראו לקמן, הערה 41).

29 כך עולה גם ממסמך שבו רשומים הספרים המצויים בבית הכנסת – על מקור המסמך ראו לקמן, הערה 41.

30 נראה שבזמן שר' שלמה מילא תפקיד זה הוא כתב לציבור את איגרת המוסר המפורסמת שלו. האיגרת נדפסה על ידי רצהבי, תוכחת מוסר, עמ' שיו-שכא; נדפסה שוב במהרי"ץ, תכלאל עץ חיים, א, דפי ההקדמות, דפים לד ע"א - לה ע"ב, ובתכלאל ענף החיים, עמ' ריא-רטו.

בשנת תקס"ה (1805), סמוך לפטירתו, חילק מהרי"ץ את התפקיד. הדמות העיקרית היתה בנו ר' אברהם, "כנראה משום שראה את הקושי של הטלת התפקיד על אחיו ר' שלמה, שהיה בגיל הזקנה." בעניין זה כתב "ויתן אברהם יצ"ו לב לתקן דפי הספרים כי הוא הממונה על הקהל"; ועוד כתב: "והשמוש בקהל לר' אברהם בני יצ"ו ואחיו תחתיו, ובחול לאחי הר"ר שלמה יצ"ו". ככל הנראה התכוון, שבשבת יהיה התפקיד בידי בנו ר' אברהם, ושני בניו האחרים יהיו ממלאי מקום או עוזרים לו, ובימות החול ימסר התפקיד לידי אחיו ר' שלמה.

בני משפחת מהרי"ץ וצוואתו בעניינם

לקנן אעיר הערות מספר בעניינים שהצוואה דנה בהם. והם מבנה המשפחה והדאגה לבנות. בתחום המגורים המשותף התגוררו כמה משפחות שהשתייכו לבית-אב אחד. הורים וכלותיהם, סבים ונכדים, חיו יחד ובגיבוש רב תוך מתן כבוד למבוגרים ולזקנים. עולם הגברים היהודים היה עולם של תורה ועבודה, והם אלו שיצאו לעבוד מחוץ לבית וערכו את הקניות בשוק. הנשים שמרו על צניעותן, ולא יצאו ממשק ביתן, ובילו יחדיו בחברת נשים והתמסרו לניהול משק הבית ולגידול הילדים. היו נשים שעבדו גם בגזירה ותפירה, בתיקון בגדים וברקמה (עבודת האשה העירונית היתה קשה פחות מזו של האשה הכפרית). באשר לדאגה הכלכלית לנישואי הבנות, האב דאג לקנות לבתו בגדים ותכשיטים שיספיקו לה לשנים הראשונות שלאחר הנישואים.³¹ הדאגה למגורים, למזונות ולנדוניה של הבנות הלא נשואות, היתה מוטלת על האב גם לאחר מיתתו, ועובונו היה משועבד לצורך זה.³² הידיעות על משפחתו של מהרי"ץ מעטות.³³ משטר הצוואה דלינו פרטים נוספים על משפחתו. מהרי"ץ מזכיר את בניו אברהם, יוסף ויהודה, ואת בנותיו לולוה ונצרה;³⁴ כן הזכיר את אחיו שלמה.

31 ר' אברהם נולד בשנת תצ"ט (1739) לערך, וכיהן כאב"ד כשלוש שנים וחצי עד פטירתו בחג הסוכות תקס"ט (1808) – ראו: נחשון, דיוקנאות, עמ' 96-100; קרח, עמ' כג. שבע מתשובותיו של הרב אברהם נדפסו בסוף ספרו של מהרי"ץ, שו"ת פעולת צדיק, ג, סימנים רעז-רפג, עמ' קפז-קצג.

32 על פי ההשערה נכתב שר' שלמה נפטר בשנת תק"ן (1790) – ראו קרח, עמ' קעג מס' 20. ראו גם את התייחסותו של מ' גברא לעניין זה, אנציקלופדיה לחכמי תימן, עמ' 504 ערך "צאלח שלמה בן יוסף – אח מהרי"ץ". משטר שר' שלמה רשם בו ציוני לידות של שניים מבניו יש ללמוד שנפטר מאוחר יותר. את תאריך לידת בנו יוסף ציין כ"ו בניסן בק"ג (לשטרות = תקנ"ב, 1792) ואת תאריך לידת בנו צאלח ככ"ד בכסלו בקי"א (לשטרות = תק"ס, 1799). השטר מצוי ברשותו של הרב בן ציון צדוק, מודיעין עילית; לתצלום השטר ותעתיקו ראו רצאבי, מסלול ודרך, עמ' 20. מעדכון שטר הצוואה של מהרי"ץ שנעשה בכ"ה בניסן תקס"ה (1805) ובו הוא הזכיר את תפקיד אחיו ר' שלמה בבית הכנסת, אנו למדים שיש לאחר עוד את תאריך פטירתו של ר' שלמה.

33 ראו: קרח, עמ' קיז-קיח; קאפת, הליכות תימן, עמ' 109-110; 182-185; קאפת, מעמד האשה, עמ' 966-969.

34 ראו: משנה כתובות ד, יא; ו, ג; רמב"ם, הלכות אישות יט, י-יא; כ, ג-ד. בעניין זה נכתב בשולחן ערוך (אבן העזר, סימן קיב סעיפים א, ו) ש"מתנאי כתובה שתהיינה הבנות נוונות מנכסי אביהם אחר מותו עד שיתארסו או עד שיבגרו... פוסקין לבת מוונות וכסות ומדור מנכסי אביה"; לגבי הנדוניה נכתב (שם קיג, א): "מי שמת והניח בת אומדים דעתו כמה היה בלבו ליתן לה לפרנסת נדונייתא ונותנים לה". לשאלות שהופנו למהרי"ץ בעניינים אלו ראו בשו"ת פעולת צדיק, א, סימנים טו-יח.

35 ראו: גברא, מהרי"ץ, עמ' 6-7; רצאבי, מהרי"ץ וביתו, עמ' 248-249.

36 במקורות של רצאבי וגברא שבהערה הקודמת לא נזכרה הבת נצרה. מהרי"ץ, באחד ממכתביו להודו בשנת תקמ"ז (1787) לערך, הזכיר את לידת נכדו, בנו של ר' אברהם, בשנת תקמ"ה (1785). עוד הזכיר

מהרי"ץ נתן הגראות שונות בעניין העסקים המשפחתיים ובעניינים כספיים שונים. מקום נכבד תופסת בצוואה הבת לולוה, שכנראה היתה דומיננטית בניהול משק הבית. הוא ביקש למסור לבתו לולוה סך של ארבעים קרוש, "כדי שישמשו לה ולאחותה נצרה קרן לעסקיהן, וציווה שברוח ישתמשו לצורכי מזונות וכסות.³⁸ עוד התנה מהרי"ץ בעניין בתו לולוה: "ואם תינשא לולוה, תיקח לה מאחיה את המגיע לה על פי ההלכה. ולא יושאר לה אותו הקרן של העשרים קרש, לפי שהיא עוד תתחייב. ומה שהיה לה רווח בזמן שהיתה פנויה, ייכנס עם העישור. ומדורה בביתי כל זמן שהיא צריכה לעולם יהא בסוכה". כאן דיבר מהרי"ץ בדין עישור נכסים, שמשמעו שאם מת האב והשאיר אחריו בנות לא נשואות חייבים היורשים לתת עשירית מנכסי הירושה לכל בת לא נשואה לקניית נדוניה לקראת נישואיה. והכוונה כאן, שאם לולוה תשתכר ותרויח בהיותה פנויה עד שתחתן, יהיו רווחים אלו בכלל עישור נכסים שהוא הסך המגיע לה לנישואיה. בעניין עשרים הקרוש שהזכיר נראה שהכוונה היתה, שאם לולוה תיקח את עשרים הקרוש שניתנו לה לסחור בהם ולא את המגיע לה לנישואיה, שהוא יותר מהסך הנזכר, תצא נפסדת בגלל החלטתה. בעניין המגורים ציווה מהרי"ץ בקשר לבתו לולוה, שכל זמן שאין היא נשואה מגוריה יהיו בביתו בחדר שבו מצויה הסוכה. עוד כתב בתוספת לצוואה: "וכמו כן לולוה נאמנת בלי שבועה ולא קבלת [חרם] ב"מ [=בר מינן], בין במה ששיך לאביה בין במה של ההקדש. וגביית הנדרים תהיה ליד אברהם, ויתן ללולוה על פי הנהוג". נראה כי בתקופת זקנותו של מהרי"ץ ניהלה הבת לולוה את כספיו האישיים של אביה ואת כספי הנדרים של בית הכנסת שהועברו לאביה על ידי מתפללי בית הכנסת, וכאן הוא מצווה שלולוה תמשיך בתפקידה בניהול כספי בית הכנסת. כלומר, כספי הנדרים של בית הכנסת יימסרו על ידי התורמים לבנו אברהם, כיוון שמבחינת הצניעות לא ראוי שהתורמים ימסרו את הכספים ישירות ללולוה, ואברהם יעבירם ללולוה כדי שתמשיך לנהל את הכספים כפי שעשתה זאת בתקופת האב.

מן הצוואה ניתן ללמוד, שכפי הנראה התאלמנה בתו נצרה או התגרשה מיחיא דרין. לזוג היו ילדים.

את נישואיהם הקרובים של בניו יהודה ויוסף – ראו קאפח, מכתבים, עמ' 854. מהכתובות של שניים מבניו שנשתמרו אנו למדים, שבנו הבכור, אברהם, התחתן ביום שישי, ט' בשבט תקל"ח (8.2.1778), עם ג'אל בת מ'ו יחיא בן מ'ו סעיד אלעזרי (הכתובה ברשות ר' דוד חכם צדוק, קרית אונו), ובנו יוסף התחתן ביום שישי, ח' באדר תקמ"ט (6.3.1789), עם ב'דרה בת מוסא בן יוסף בן מ'ו יעקוב אלצאהרי (הכתובה מצויה במפעל חשיפת גנוי תימן, חולון; התפרסמה לראשונה אצל נחום, עמ' 246). הרב ע' קרח ציין את תאריך לידתו של הדיין דוד, בנו של ר' אברהם הנזכר, לשנת תקכ"ט (1769) לערך – ראו קרח, עמ' קעג מס' 32; וראו גם גברא, אנציקלופדיה לחכמי תימן, עמ' 495. בציון התאריך בשטר הכתובה של ר' אברהם נכתב שהוא התחתן בשנת תקל"ח (1778). אם השערות של הרב קרח לתאריך לידת הדיין דוד בנו של ר' אברהם נכונה, נראה ששטר הכתובה מלמד על נישואים נוספים של ר' אברהם בן מהרי"ץ. ואולי יש לשער שאין מדובר בנישואים שניים של ר' אברהם, ויש לאחר את התאריך המשוער של לידת בנו הדיין ר' דוד.

37 קרוש הוא ריאל, המטבע הנהוג בתימן.

38 ממקור נוסף אנו למדים, שהבת לולוה עסקה בסחר בבדים – ראו רצהבי, מהרי"ץ וביתו, עמ' 256 והתרגום בעמ' 257. וראו גם גימאני, שטר צוואה, עמ' 85-91 על הרב סלימאן קארה, שהיה אב בית הדין בצנעא במחצית השנייה של המאה ה-18, ונתן בצוואה לבנותיו ביד רחבה יותר ממה שמגיע להן על פי דין תורה.

בצוואה מינה מהרי"ץ את בנו ר' אברהם להשגיח על הליכות אָחיו. בתוספת לצוואה שינה מעט פרטים מהעניינים הכספיים בעקבות כניסת בניו יוסף ויהודה לעסקי משא ומתן; כמו כן הזכיר את שכר השחיטות שבידי בנו ר' אברהם. בעניין שכר השחיטות כתב ר' יחיא משרקי בן דורו של מהרי"ץ:

ויהי כי ארכו לו שם הימים וזקנה קפצה עליו (הכוונה למהרי"ץ) לא יוכל עוד לצאת ולבא במקולין [=בית המטבחים] לשחוט ולבדוק לרבים, מנה במקומו את בנו כה"ר אברהם לשחוט ולבדוק לרבים, ויתמוך את ידיו עליו ויצוהו ויאמר לו, לך במנהגם של ראשונים נוחי עדן, אל תט ימין ושמאל מני הדרך דרכם ומנהגם של ראשונים, דלאו קטלי קני באגמא הם, ואז כל העם על מקומו יבא בשלום, ה' יברך את עמו בשלום.³⁹

ביתו של מהרי"ץ שנפל בחלקו מירושת אביו היה סמוך לבית הכנסת שבנה. במרוצת הזמן, כנראה בגלל ריבוי בני המשפחה הנשואים שגרו יחדיו בבית, העתיק מהרי"ץ את מגוריו לאחד הבניינים הסמוכים לבית הכנסת דמארי, שהיה קרוב אליו יותר מביתו הראשון. כשהזקין מהרי"ץ העדיף להתפלל בבית הכנסת דמארי הסמוך לביתו, אף שלא היה מרחק גדול לבית הכנסת שהוא בנאו.⁴⁰ לאחר פטירת מהרי"ץ המשיך את דרכו בנו הרב אברהם.

שטר הצוואה⁴¹

המקור⁴²

צורה אלצוואה אלדי צוה מ"ו יחיא ן מ"ו יוסף צאלח וצוק"ל בכטה ועלאמתה והדא לפצהא תיבה בתיבה. בני הי"ו אליכם המצוה הואת חוקו בתורה ואמצו במעשים טובים וקוואל ה'. תחלת דברי על ענין בית הכנסת אשר כוננו ידי להחזירה למעונה למען שם ה' בית זבול לשכינת עוזינו ומנוח לנפשות רבותינו הקדמונים אשר הורגלו להתפלל שם דור אחר דור מיום גלות קהל ה' ממדינת צנעא ועכשו שזכיתי אני ואתם והקהלה הקדושה לראותה נוה שאנן. צריך שתדעו כי יישובה תלוי בנמיכת רוחכם לפני קהל ה' תעשו עצמכם כאסקופה הנדרסת ותחשבו הקהלה לאדונים לכם ואתם לעבדים להם ואפי' קטן שבצבור לפי מחשבתכם דעו שהוא כאדון לכם וכלל כל דבר שהרשות בכל צרכי וענייני בית הכנסת מוצאה ומובאה הכל על פיהם יחנה וישכון כי שכינת אל על ראשם והסכמתם הסכמת שכינה ובוזה יהיה שלום רב פרוס על הכל. מענין ספרי תורה של הקדש הכל גלוי לכם מספרם, גם ספרי הלימוד גלוי וידוע לכם, ועל אמונתכם אני סומך חלילה על כבודכם להסתיר איוה דבר, וכבר ידעתם כמה יגיעות יגעתי לזכות הציבור הי"ו

39 משרקי, סימן כה, עמ' לה.

40 קרח, עמ' קעב הערה 2.

41 אני מודה לר' דונ' חכם צדוק מקרית אונו, שהעביר לרשותי את מסמכי בית הכנסת צאלח שבצנעא ובכללם שטר הצוואה של מהרי"ץ. שטר הצוואה כתוב על נייר שמידותיו 15x26 ס"מ.

42 חלקים קטנים מתחילת שטר הצוואה פורסמו במקורות הבאים: גמליאל, עמ' 77-80, 258-260, 436-437; מהרי"ץ, תכלאל עץ חיים, א, לד ע"א; קרח, עמ' כג; רצהבי, מהרי"ץ, עמ' 117; רצהבי, מהרי"ץ וביתו, עמ' 260-262; תכלאל ענף החיים, עמ' רי-ריא. על שריד נוסף ראו רצהבי, מהרי"ץ וביתו, עמ' 260-262. וראו עוד רצאבי, שולחן ערוך המקוצר, ח, סימן ריט, ציון כד, עמ' קמד-קמה. לקמן בא נוסח שטר הצוואה בשלמותו.

זורק לכוף אף. עוד נגזר יחיא ק' נגזר יוסף צאה גדולה ככונה ועלמנה והיא לכמה היכה בתורה. בני זין
 אכס הגונה הזאת חקן בהורה ואנחנו בנעמים טובים וקווא ל' החל חבדי על עבן בית הכנסת אשר כוננו
 ידי להחזיר למעונה לנגען סם ה בית זכוב לשטינה עונינו ונענוה לנעמות רבותינו הקדושים אשר הורגלו
 להתפלל שם דור אחר דור נגוס גלות קהל ה אנגדית עננה ועכשיו ביתי אנו וארם וקהלה הקדושה לראותה
 נוח שאנו עריך שתדעו כי ישובה תלוי בנגינת דוחכם ללא קהל ה תעשו עצמכם באסקופה הנדרסת
 ותשבנו הקלה לאדונס לכס וארם לעבדים להם ואפי' קטן שבצבור למי נחשברבם דעו שהוא באדון לכס
 וכלל כל דבר שהרשות בכל שכיני ועניני בית הכנסת נגודתה ונגודתה הכל על פיהם יחנה ויטכו כי שכינת
 א על ראשם והמכונה הסכונה שכינה ובנה יהיה שלום דב מרוק על הכל נענען ספרי תורה של הקדש
 הכל גלוי לכס ונספרם גם ספרי הליגור גלוי נידוע לכס ועל אנגונתכם אנו סונק חליה על כבודכם
 להסתיר אלה דבר וכבר ידעתם כמה גענות גענו לנפשת הצבור זין בהם ולכן אנו הרואו זין פיקש קדירה
 שתקלקלו צרכים ארם להדש אותם ונשל קהל ונני יחוש להם חוץ נכס לאן מצבור זין פיקש קדירה
 דשורפי וכו' אטיקאן ואנזאשק ארם צהר קהל על הצבור נענה פננהענין סידי אבי נגזר סלינאן
 יעגוד לשרת וכו' נשפט הכורה כי ידעתי בהי דחיל הטאין אל שצריך אנו להנהיג עליו יבגוש הנעט
 כעס שבו גם סיר קול העצלות בעגודו לשוט בקהל להנעים קולו וכבר אמרנו לו בנגדונו הקורן פ' ויחי
 שהביא רגז טונאנו נאן דלית ליה קלא וכו' וידעתי כי נשים כו חסד בביכול אין לנעלה נענו כולו נעגודים
 נענען הליכה בע אברם א חטור ומירי אלוהה בולך חיה טלע אברא צענא יסקא וכולם נכסדו אין לשום
 אחר נהם להשוב על חבירו כלום נענה סכבר לכסדי גם השטר סיג על אברם א פ' קנניץ אצלם בטל ויקרע
 והחטון סיג על אברם והחטון סיג על בני יוסף א נקראו הכל יא לאנרעט ולחטון ביעים וידואל יד בעני
 לולו ארבעין נש יכון ראם נגא ונא בינה ובין בנה נערה לונגוננה וכסוה נלא ידכלו פי דלך שא יחיא דין הדי
 נוכרה לאבן וגהי ובלדך לא יפרטין נק אראם אנא לאנה ראנג לאלכוה בם אכלין אפרות ואן הנשג לולוה
 פהאבר נגא הו לא חכם אשדעה נק אפרותה נלא יבא ליה אשדעין אקיש אראם אנא חיה נק עמד התנעל ונא
 חצל פהא דיוח פי טי נגא הי פטיה מידכל נעע אשדעין ונודוה בבית כל זמן שהיא צריכה לעולם פ' אסופה ואנכאן
 חקי יגודלו לי בני שנים א ויסכן פי יוסף ארם אנהקלה אסופה אל כרוננה ופי אשדע סוכוה יחלו אנוד אהג
 וצואה מן קיימה ואין חילוק בין נגזר חו' לאהכ גרמי בכה הכורע על כל הנבקש צדיים לבטל ונענה כלום והוא
 ינחני בנענעלי דין צדי ישנו יסדים אה פטך צדי גם כל מה שחשבו באגרת הקלה אחי החתונה יהיה נים יום
 יום ג' ערב יום הקדוש פתח ונא בעד אעלהגה בפי יוסף ק' וזו א נא כלתה נגזר נעב וסוגר יוסף יתרב פי חזור
 אברם ויודא א ופי חטורא אנו תפד א על ענין בית הכנסת דשוינו אהג בתנאי אנו נסכול עול תצור ונהיה
 פאסקופה הנדרסה אנונו ובטנו עד עמוד כהן לאורים וכוננים והשנוש בקהל לר' אברם בע א ואחיו
 התנו ובחול לאחי הדי סלונג א ויהי אברם א לב להתקן דת הספרים כי הוא הנעננה על התכל ואחי שמו נחיון
 ונא חיה דכל יוסף ויודא א בלטיט ואשרא נגא ענדא חסד לאנעניע ויוסף נאנג ככל גילי בבא שבעה הוא נחיון א
 הם ובכל באי כנס ואברם נאנג בלי שום שבעה ט סרי הפשיטה פי נגא קבן ופי נגא סלם איה ואפי' נענבלת חתונה ואש
 ג' לא יכון עלים שום סכונה ואפי' נבלת חתונה פי גניע נגא נד סלן והטו פי נענען אברם ובלדך לולוה נאנער
 כלל שבעה ולא קבלה כגז באן ט נא הולואדא באן פי חן סלניק וקבץ אנדיים יכון אל יד אברם ויקבץ לולוה חסב
 אשדעה וננו אשג גניע עלי גניע נגא דבר פי הדי שדוא נאמ כהי זל יוסד ו כה נסן בניו וכלל שריר ונייסי
 אטלעטא עלא אענודה אהעליה אלי כפתר יד תודע על העליונה עיר נקיש ה' כפון יחיא תכרפה
 ונה נוסחא חיה כלות הנח נמסן אעוד אן אלים יוסד פד חסון כנכס והכל שריר ונייסי

יוסף ויודא א
 אהרן גימאני
 חסד
 חסד

שטר הצוואה חתום ביום

ובחג ח' ניסן בשנת ה'תקפ"ח
עשרין נתיב ויהי עשרין פקט ונתיב
היה שנה בנתיב שש לא ביהם שייכות פיה
וכדאן אטעטא על אנשי בני ישראל

אשר נתתי לך
ביום הזה

אשר נתתי לך
ביום הזה

בהם ולכן אם תראו איזה דפי ספר שנתקלקלו צריכים אתם לחדש אותם משל קהל ומי יחוש להם חוץ מכם לאן אלצבור הי"ו פיקאל קדירה דשותפי וכו' אלטיקאן ואלמואשק אדא צהר קלק על הצבור מנהן פמתנעין. סידי אזי מ"ו סלימאן יצ"ו יעמוד לשרת ולו משפט הבכורה כי ידעתי בה"י דחיל חטאין אלא שצריך אני להתנות עליו יכבוש המעט כעס שבו גם יסיר קול העצלות בעמדו לשוע בקהל להנעים קולו וכבר אמרתי לו במאמר הזוהר פ' ויחי שהביא ר"מ לונזאנו מאן דלית ליה קלא וכו' וידעתי כי כשיש לו חשק, כביכול אין למעלה ממנו כולו מחמדים. מענין הליכת בני אברהם יצ"ו חצור וסירה אכותה, כדאלך חית טלע אברהם צנעא ישקא וכולם הפסידו אין לשום אחד מהם לחשוב על חבירו כלום ממה שכבר הפסיד, גם השטר שיש על אברהם יצ"ו פי קמיץ אלגלפה בטל ויקרע. והחשבון שיש על אברהם והחשבון שיש על בני יוסף יצ"ו מקרוב הכל יבא לאמצע ולחשבון ביניהם וידו אלא יד בנתי לולוה ארבעין קרש יכון ראס מאל מא בינהא ובין בנתי נצרה למזננות וכסוה ולא ידכלו פי דאלך עיאל יחיא דרין הדא מוכרח לאנהן וגהי ולדאלך לא יפרטין מן אלראס אלמאל לאנה ראגע לאלאכוה בס יאכלין אלפירות ואן תנשא לולוה פתאכד מא הו להא חכם אלשריעה מן אכותהא ולא יבקא להא אלעשרין אלקרש אלראס אלמאל חית וקד עאד תחתמל, ומא חצל להא ריוח פי טיי מא הי פנויה פידכל מע אלעישור, ומדורה בביתי כל זמן שהיא צריכה לעולם פי אלסוכה. ואלמכאן חקי ימחלו לי בני שניהם יצ"ו ויסכן פיה יוסף אדא אנתקלת אלסוכה אלא כרימתה ופי אלעיד סוכות יחלו אמד אלחג וצואה זו קיימת ואין חילוק בין מזה ח"ו לאח"כ גזרתי בכח התורה על כל המבקש צדדים לבטל ממנה כלום והוא ינחני במעגלי צדק אכיר ישוב ישרים את פניך אכיר גם כל מה שאכתוב באגרת הזאת אחר החתימה יהיה קיים היום יום ג' ערב יום הקדוש כפור בק"ח. ומן בעד אלעלאמה בכט יוסף ן מ"ו יצ"ו מא לפצה מ"ו נע"ג ואמר יוסף יכתב פי חצור אברהם ויודא יצ"ו ופי חצורנא אנו הב"ד יצ"ו, על ענין בית הכנסת רשותינו אחד בתנאי אם נסביל עול הצבור ונהיה כאסקופה הנדרסת אנחנו ובנינו ובני בנינו עד עמוד כהן לאורים ותומים והשמוש בקהל לר' אברהם בני יצ"ו ואחיו תחתיו, ובחול לאחי הר"ר שלמה יצ"ו ויתן אברהם יצ"ו לב לתקון דפי הספרים כי הוא הממונה על הקהל ואחיו ישגחו אחריו ומן חית דכלו יוסף ויודא יצ"ו לאלביע ואלשרא מא ענדהם חסב לאלגמיע ויוסף נאמן בכל מילי בלא שבועה הוא ויודא יצ"ו הם וכל באי כחם ואברהם נאמן בלי שום שבועה פי שכר השחיטות פי מא קבץ ופי מא סלם אליה ואפי' מקבלת חב"מ. ואלעיאל ג"כ לא יכון עליהם שום שבועה ואפי' קבלת חב"מ פי גמיע מא קד שלו וחטו פי ממון אביהם וכדאלך לולוה נאמנת בלי שבועה ולא קבלת ב"מ כאן פי מא הו לואלדהא כאן פי חק אלהקדש וקבץ אלנדרים יכון אלא יד אברהם ויקבץ לולוה חסב אלעאדה וקנו אלעיאל גמיע עלי גמיע מא דכר פי הדה אלצואה קש"מ כת"ר ז"ל יום ד' כ"ה ניסן בקי"ו, והכל שריר וקיים אטלענא עלא אלצואה אלצלייה אלדי בכתב יד הקדש על העליונה עיר וקדיש ה"ה כמ"ו יחיא תנצבה וזה נוסחה אות באות תנוח נפשו בעדן גן אלהים יום ד' כ"ד חשון בקכ"ב והכל שריר וקיים.

יוסף ן סאלם	הצעיר יוסף ן שלום	הצעיר אברהם ן מו
נקאש יצ"ו	אלקארה יצ"ו ס"ט	אהרן מנולי יצ"ו ס"ט
	[חתימה מסולסלת]	[חתימה מסולסלת]

משל קהל. ומי יחוש להם חוץ מכם," לפי שהציבור הי"ו כמו שאמרו קדירה דשותפי וכו'.⁵² החלונות והאשנבים אם נגרם מהם טרדה לציבור יש למנעם.

אדוני אחי מ"ו סלימאן יצ"ו יעמוד לשרת ולו משפט הבכורה⁵³ כי ידעתי בו שהוא ירא חטא, אלא שצריך אני להתנות עליו יכבוש המעט כעס שבו, גם יסיר קול העצלות בעמדו לשועי בקהל להנעים קולו, וכבר אמרתי לו במאמר הזוהר פ' ויחי שהביא ר"מ לונזאנו: מאן דלית ליה קלא וכו'.⁵⁴ וידעתי כי כשיש לו חשק, כביכול אין למעלה ממנו,⁵⁵ כולו מחמדים.⁵⁶

מעניין הליכת בני אברהם יצ"ו, ישגיח על הליכות אָחיו. כמו כן כל זמן שיעלה אברהם לצנעא⁵⁷ לעבוד שם וכולם הפסידו, אין לשום אחד מהם לחשוב על חברו כלום ממה שכבר הפסיד. גם השטר שיש על אברהם יצ"ו מהבגדים⁵⁸ בטל ויקרע. והחשבון שיש על אברהם והחשבון שיש על בני יוסף יצ"ו מקרוב, הכול יבוא לאמצע⁵⁹ ולחשבון ביניהם. וימסרו לידי בתי לולה ארבעים קרש,⁶⁰ שיהיה קרן בינה ובין בתי נצרה,⁶¹ למוזנות ולכסות. ולא יכניסו בזה הבנים של יחיא דרין⁶² זה הדבר מוכרח שכן בהן כבודי. ולכן לא יבובו מן הקרן, לפי שהוא חוזר לאחים, רק יאכלו הפרות. ואם תינשא לולה, תיקח לה מאחיה את המגיע לה על פי ההלכה. ולא יושאר לה אותו הקרן של העשרים קרש,⁶³ לפי שהיא עוד תתחייב. ומה שהיה לה רווח בזמן שהיתה פנויה, ייכנס עם העישור.⁶⁴ ומדורה בביתי כל זמן שהיא צריכה לעולם יהא בסוכה.⁶⁵ והחדר שלי ימחלו לי בני שניהם⁶⁶ יצ"ו ויגור בו יוסף, אם הסוכה תעבור לאחותו הנכבדה. ובחג הסוכות יגורו במשך החג.⁶⁷

- 51 על דרך הכתוב בקהלת ב, כה.
- 52 מקור הפתגם הוא בעירובין ג ע"א (בבא בתרא כד ע"ב): "קידרא דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא"; כלומר, דבר שמטפלים בו רבים אינו מתוקן.
- 53 דברים כא, יז.
- 54 במשמעות להתפלל, על פי תהלים קב, ב: "שִׁמְעָה תְּפִלְתִּי וְשִׁוְעֵתִי אֵלֶיךָ תְּבוֹא". נראה שהערת מהרי"ץ בעניין היא, שאחיו אינו ממצה את כשרונותיו בתחום זה.
- 55 ראו לונזאנו, כא ע"א. וזה לשון הזוהר כפי הנרמז בדבריו של מהרי"ץ לאחיו: "כל מאן דבעי לשבחה לקב"ה [=לקודשא בריך הוא] בקלא, בעיא ליה קלא נעימותא דיערב לאחרנין דשמעין ליה. ואי לא, לא יקום לארמא קלא" [תרגום: כל מי שרוצה לשבח להקדוש ברוך הוא בקול, צריך להיות לו קול נעים שיערב לאחרים השומעים אותו. ואם לא, לא יקום להרים קולו] – ראו זוהר ויחי, רמט ע"ב.
- 56 על פי מנחות פו ע"א.
- 57 שיר השירים ה, טז.
- 58 הכוונה לחלק המוסלמי של העיר.
- 59 במקור נכתב "קמיין אלגלפה", והם הבגדים ששולח החתן לכלה יום לפני הנישואין; מתנה זו נקראת בלשון חז"ל "סבלונות". על פריטי הבגדים הנכללים במשלוח זה ראו קאפח, הליכות תימן, עמ' 129-132.
- 60 הכוונה להתפשר על מחצית הסכום.
- 61 הכוונה לריאל, הוא המטבע התימני.
- 62 הכוונה שעיקר הכסף יישאר במקומו, ומהרווחים ישתמשו למוזנות וכסות.
- 63 נראה שנצרה התאלמנה או התגרשה מיחיא דרין.
- 64 הכוונה לחצי מהארבעים הנזכרים לעיל.
- 65 הכוונה לדין עישור נכסים. על עניין זה ראו לעיל אחרי ציון 38.
- 66 בתימן היה בכל בית חדר אחד שהיו משאירים בתקרתו פתח גדול לצורך הסוכה. פתח זה היה סתום במשך כל ימות השנה, והחדר היה משמש למגורים ונקרא סוכה – ראו קאפח, הליכות תימן, עמ' 33.
- 67 הכוונה לאברהם ויהודה.
- 68 בתימן היו המגורים לפי בתיאב וכל האחים גרו עם משפחותיהם בבית-האב.

וצוואה זו קיימת ואין חילוק בין מזה⁶⁹ ח"ו. לאחר כך גזרתי בכוח התורה על כל המבקש צדדים לבטל ממנה כלום. והוא ינחני במעגלי צדק,⁷⁰ אכ"ר.⁷¹ ישבו ישרים את פניך,⁷² אכ"ר. גם כל מה שאכתוב באגרת הזאת אחר החתימה,⁷³ יהיה קיים. היום יום ג' ערב יום הקדוש כיפור בק"ח.⁷⁴

ואחר⁷⁵ החתימה, בכתב יוסף בן מ"ו יצ"ו מה שניסח מ"ו נע"ג [מורנו ורבנו נוחו עדן גן] והורה ליוסף לכתוב במעמד אברהם ויודא יצ"ו ובמעמדנו אנו הב"ד יצ"ו: על עניין בית הכנסת, רשותנו אחד, בתנאי אם נסבול עול הציבור ונהיה כאסקופה הנדרסת,⁷⁶ אנחנו ובנינו ובני בנינו עד עמוד כוהן לאורים ותומים.⁷⁷ והשימוש בקהל לר' אברהם בני יצ"ו ואחיו תחתיו, ובחול לאחי הר"ר שלמה⁷⁸ יצ"ו. וייתן אברהם יצ"ו לב לתקון דפי הספרים כי הוא הממונה על הקהל, ואחיו ישגחו אחריו. ומשנכנסו יוסף ויודא יצ"ו למיקח וממכר של מה שברשותם, אין להם לערוך עוד חשבון לכולם. ויוסף נאמן בכל דבר בלא שבועה הוא ויודא יצ"ו הם וכל באי כוחם. ואברהם נאמן בלי שום שבועה על שכר השחיטות במה שגבה ובמה שנתנו לו, ואפילו מקבלת חב"מ.⁷⁹ והבנים גם כן לא תהא עליהם שום שבועה ואפי' קבלת חב"מ בכל מה שנשאו ונתנו בממון אביהם. וכמו כן לולוה נאמנת בלי שבועה ובלא קבלת [חרם] ב"מ, בין במה ששייך לאביה בין במה של ההקדש.⁸⁰ וגביית הנדרים⁸¹ תהיה ליד אברהם, ויתן ללולוה⁸² על פי הנוהג, וקנו הבנים כולם על כל מה שנזכר בצוואה הזאת קש"מ כת"ר ז"ל.⁸³ יום ד' כ"ה ניסן בקי"ו,⁸⁴ והכול שריר וקיים. עברנו על הצוואה המקורית שהיא בכתב יד הקדש על העליונה⁸⁵ עיר וקדיש⁸⁶ ה"ה כמ"ו יחיא תנצב"ה,⁸⁷ וזה נוסחה אות באות. תנוח נפשו בעדן גן אלהים.

- 69 הכוונה ממה שצוית.
70 תהלים כג, ג. רומז להנהגה של ה' את הצדיקים עד שיגיעו למחוז חפצם.
71 = אמן כן יהי רצון.
72 תהלים קמ, יד. רומז לגורלם של הישרים העתידים לשבת במחיצתו של ה'.
73 חתימתו הושמטה בהעתקה זו, ומקומה אחרי התאריך בשורה הסמוכה.
74 בק"ח לשטרות = התקנ"ז ליצירה (11.10.1796).
75 פיסקה זו נכתבה על ידי בית הדין בשעת כתיבת ההעתק. והכוונה שמן הפיסקה העוקבת ואילך עד יוהכל שריר וקיים" היה בכתיבת יוסף כפי מה שניסח האב מהרי"ץ.
76 ראו לעיל, הערה 50.
77 עזרא ב, סג.
78 הוא הרב סלימאן הנוכר לעיל בשטר הצוואה.
79 = חרם בר מינן.
80 נראה שהבת לולוה התעסקה גם בכספי בית הכנסת.
81 של בית הכנסת.
82 את הנדרים, כנראה.
83 = קניין שלם מעכשיו כתקנת רבותינו זיכרונם לברכה.
84 בקי"ו לשטרות = התקס"ה ליצירה (24.4.1805).
85 משנה שקלים ד, ט; ה, ד.
86 מלאך וקדוש – ראו דניאל ד, י.
87 וכן גם על התוספת שבכתיבת הבן יוסף. הדיינים קיצרו בלשונם.

יום ד' כ"ד חשון בקכ"ב, 88 והכול שריר וקיים.

יוסף ן סאלם	הצעיר יוסף ן שלום	הצעיר אברהם ן מו
נקאש יצ"ו ⁸⁹	אלקארה יצ"ו ס"ט ⁹⁰	אהרן מנולי יצ"ו ס"ט (ס'ין טין = רפש וטיט) ⁹¹
	[חתימה מסולסלת]	[חתימה מסולסלת]

בגב הצוואה

ונספח⁹² אחרי חתימת ב"ד יצ"ו מה שניסח מ"ו יחיא נע"ג:

הארבעים קרש הנוכרת בפנים⁹³ כבר הפחית ממנה עשרים קרש ויינתן לה רק עשרים. ומה שהרוויחו במשאם ומתנם, כל אחד הרווח שלו, חוץ ממה שהרוויחו בשנה הזאת בממון שיש לאביהם שייכות בו שיהיה הרווח לאמצע.

יום ד' כ"ה ניסן בקי"ו, 94 והכול שריר וקיים.

וכמו כן עברנו על אלו השיטין הנו"ל. יום ב' כ"א חשון בקכ"ב, 95 וקיים.

יוסף ן סאלם	הצעיר יוסף ן שלום	הצעיר אברהם ן מו
נקאש יצ"ו	אלקארה יצ"ו ס"ט	אהרן מנולי יצ"ו ס"ט
	[חתימה מסולסלת]	[חתימה מסולסלת]

88 בקכ"ב לשטרות = התקע"א ליצירה (21.11.1810).

89 נולד בשנת תצ"ח (1738) לערך, ונפטר בשנת תקע"ח (1818) – ראו: נחשון, דיוקנאות, עמ' 105; קרח, עמ' כה, קעג.

90 נולד בשנת תקכ"ט (1769) לערך, ונפטר בשנת תר"ט (1849); משנת תקע"ב (1812) ועד פטירתו כיהן כאב בית הדין – ראו: נחשון, שם, עמ' 100-101; קרח, עמ' כד, כז, קעג.

91 נולד בשנת תקי"ב (1752) לערך, ונפטר בשנת תקפ"ז (1827) – ראו: נחשון, שם, עמ' 106; קרח, עמ' כה, קעג.

92 קטע זה נכתב על ידי בית הדין בשעת כתיבת ההעתק, שהרי הזכירו את מהרי"ץ בברכת המתים.

93 סכום הכסף שקיבלו בנותיו.

94 בקי"ו לשטרות = התקס"ה ליצירה (24.4.1805).

95 בקכ"ב לשטרות = התקע"א ליצירה. התאריך מעורר שני קשיים: ראשית, כ"א במרחשון תקע"א חל ביום א' בשבע, ולא ביום ב'; שנית, הוא קודם לתאריך שנכתב בסוף שטר הצוואה, בניגוד למקובל. ונראה לי, שהתאריך הנכון בגב הצוואה הוא יום ב' כ"ט חשון.

קיצורים ביבליוגרפיים

Reuben Ahroni, *Yemenite Jewry*, Bloomington 1986

אהרונ

Wilhelm Bacher, "Der südarabische Siddur und Jahja Salihs Commentar zu demselben", *JQR* 14 (1902), pp. 581-621, 740

בכר

משה גברא, אנציקלופדיה לחכמי תימן, א, בני ברק תשס"א.

גברא, אנציקלופדיה

לחכמי תימן

—, חכמי ישראל שבתים – רבי יחיא צאלח (מהרי"ץ), בני ברק תשנ"ד.

גברא, מהרי"ץ

אהרן גימאני, "שטר הצוואה של רבי סלימאן קארה", תימאו (תשנ"ח), עמ' 81-94.

גימאני, שטר צוואה

—, "מקורות חדשים לפועלו של ר' שלום עראקי בקהילות תימן במאה הי"ח",

גימאני, שלום עראקי

פעמים 55 (תשנ"ג), עמ' 134-144.

אהרן גימאני, תמורות במורשת יהדות תימן בהשפעת השולחן ערוך וקבלת האר"י, ירושלים תשס"ה.	גימאני, תמורות
הרב שלום גמליאל, בתי הכנסת בצנעא בירת תימן, א, ירושלים תשנ"ז.	גמליאל
ספר הזוהר, מהדורת הרב ראובן מרגליות, ירושלים תשכ"ד.	הזוהר
משה חלמיש, "רבי יחיא צאלח (מהרי"ץ) והקבלה", חימא ד (תשנ"ד), עמ 66-92.	חלמיש
הרב אבירן יצחק הלוי, סדר הפזמונים לשמחת תורה, בני ברק תשנ"א.	יצחק הלוי
דרך חיים לר' מנחם די לונזאנו, לבוב תרצ"א.	לונזאנו
שו"ת פעולת צדיק לר' יחיא צאלח, א-ג, תל אביב תשל"ט.	מהרי"ץ, שו"ת פעולת צדיק
תכלאל עץ חיים סידור כולל כל תפילות השנה עם פירוש "עץ חיים" לר' יחיא צאלח, מהדורת הרב שמעון צאלח, א-ד, ירושלים תשל"ט.	מהרי"ץ, תכלאל עץ חיים
שו"ת רביד הוהב לר' דוד משרקי ובנו ר' יחיא משרקי, יצא לאור על ידי יהודה לוי נחום, תל אביב תשט"ו.	משרקי
יהודה לוי נחום, מצפונות יהודי תימן, תל אביב תשכ"ב.	נחום
יחיאל נחשון, בתי כנסת בצנעא (מאות י"ח-י"ט), נתניה תש"ס.	נחשון, בתי כנסת
—, דיוקנאות בהנהגה היהודית בתימן במאה הי"ח-י"ט, נתניה תשנ"ד.	נחשון, דיוקנאות
יעקב ספיר, אבן ספיר, א, ליק 1866.	ספיר
ספר הגלות והגאולה לר' סעדיה מנצורה, בעריכת אברהם יערי ויהודה רצהבי, תל אביב תשט"ו.	ספר הגלות והגאולה
הרב יואב פנחס הלוי, "מהרי"ץ וחיבורו חלק הדקדוק", דברי שלום חכמים, ספר זכרון לרב שלום יצחק הלוי, בעריכת אבנר יצחק הלוי, ירושלים תשנ"ג.	פנחס הלוי
הרב יוסף קאפח, "בתי כנסת בתימן", כתבים, ב, ירושלים תשמ"ט, עמ 953-957.	קאפח, בתי כנסת בתימן
—, הליכות תימן, ירושלים תשמ"ב.	קאפח, הליכות תימן
—, "הרה"ג יחיא בכה"ר יוסף צאלח וצ"ל (מהרי"ץ)", כתבים, ב, ירושלים תשמ"ט, עמ 997-1000.	קאפח, מהרי"ץ
—, "צורור מכתבים בין יהודי קוצ'ין לבין יהודי תימן ובבל", שם, עמ 831-860.	קאפח, מכתבים
—, "מעמד האשה בתימן", שם, עמ 966-969.	קאפח, מעמד האשה
הרב פנחס קורח, "קינה על חרבן בתי הכנסת", אור ישראל (תשמ"ט), עמ סו-סז.	קורח
הרב עמרם קרח, סערת תימן, ירושלים תשי"ד.	קרח
הרב יצחק רצאבי, אגדתא דפסחא – פרי עץ חיים, בני ברק תשנ"ז.	רצאבי, אגדתא דפסחא
—, מסלול ודרך – לחיזוק המסורת והנהגת הקהילה, בני ברק תשנ"ט.	רצאבי, מסלול ודרך
—, פסקי מהרי"ץ, א, בני ברק תש"ס.	רצאבי, פסקי מהרי"ץ
—, שולחן ערוך המקוצר, ח, ממונות, בני ברק תשס"ג.	רצאבי, שולחן ערוך המקוצר
יהודה רצהבי, "גירוש מחצ' לאור מקורות חדשים", ציון לו (תשל"ב), עמ 197-215.	רצהבי, גירוש מחצ'
—, "גלות מוצע", ספונות ה (תשכ"א), עמ שלו-שצה.	רצהבי, גלות מוצע
—, "מהרי"ץ וספרו פעולת צדיק", שבות תימן, בעריכת ישראל ישעיהו ואהרן צדוק, תל אביב תש"ה, עמ 100-117.	רצהבי, מהרי"ץ
—, "מהרי"ץ וביתו", באי תימן, בעריכת הנ"ל, תל אביב תשכ"ז, עמ 248-277.	רצהבי, מהרי"ץ וביתו
—, "יהודי קוצ'ין ויהודי תימן במאה הי"ח", סיני פט (תשמ"א), עמ סט-פו.	רצהבי, קוצ'ין
—, "תוכחת מוסר להרב סלימאן (שלמה) צאלח", סיני ג (תרצ"ט), עמ שיז-שכא.	רצהבי, תוכחת מוסר
—, תורתן שלבני תימן, קרית אונו תשנ"ה.	רצהבי, תורתן
תכלאל ענף החיים, בעריכת הרב שלום יצחק הלוי, ירושלים תשי"ד.	תכלאל ענף החיים